

Vörös
Géza

Harc a „klerikális reakció” ellen

Ügynökhálózat építése a protestáns egyházakon belül a Kádár-korszakban

Magyarországon a második világháború végét követően, 1948-tól – a szovjet megszálló hatalom segítségével – egyeduralnokként a politikai porondon maradt Magyar Dolgozók Pártja (MDP) határozta meg az egyházakkal szemben követendő politikát. Az MDP Központi Vezetőségének (KV) 1950. június 1-jén a „klerikális reakció elleni harcról” hozott határozata az egyházakkal szembeni fellépés fokozását, a teljes ellenőrzés megvalósítását tűzte ki célul. Bár mindez elsősorban a katolikus egyház ellen irányult, de a határozat a „protestáns egyházakban, a zsidó egyházakban jelentkező reakciós irányzatokkal” szembeni fellépést is fontosnak tartotta megemlíteni.¹

Az MDP egyházpolitikájának végrehajtásában a különböző állami és társadalmi szervezetek közül az 1950 és 1953 között önálló, majd 1953-tól a Belügyminisztérium (BM) keretein belül működő politikai rendőrségre hárult jelentős szerep. Az állampárt „ökleként” funkcionáló Államvédelmi Hatóság (ÁVH) szét akarta zúzni az egyházakat; módszereiben nem válogatott, a törvényeket önkényesen értelmezte, tartotta és tartatta be. A politikai rendőrség „vigyázó szemeit” az egész országra, és azon belül is a kiemelten fontos intézményként kezelt egyházakra irányította.² A hivatásos állományban részben a vizsgálati eljárások során, részben az operatív eszközökkel (elsősorban ügynöki hálózat útján) szerzett információk felhasználásával kellett a politikai vezetés utasításait végrehajtania. Koholt vádak alapján indított vizsgálati eljárások során lélekben és testben megnyomorított emberek, internálással derékba tört életek jelezték, hogy miként szolgálta az ÁVH a pártállam egyházpolitikáját. Az egyházak vezetői potenciális célszemélyek voltak a politikai rendőrség látókörében. A korszak majd minden katolikus főpapja mellett a protestáns egyház előljárói is a megfigyelték körébe kerültek. Róluk mindenképpen és mindenféle módon kompromittáló információkat igyekeztek gyűjteni, hogy a „reakciónak” bélyegzettek tisztségükből eltávolíthatassák.³ Az eljárásokhoz szükséges bizonyítékok gyűjtésében alkalmazott módszerek közül a hálózati személyek szolgáltathatták a politikai rendőrség által leginkább áhított és később a nyomozásukhoz felhasznált kompromittáló adatokat, hiszen általában ők voltak azok, akik a legközelebbi és a legszorosabb kapcsolatban lehettek a kérdéses személlyel.

Bár az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeiben a protestáns egyházak – néhány egyházi személy

¹ *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai*, 168. o.

² TOMKA 2005, 47., 84–85. o. BALOGH 1997, 390. o. GYARMATI 2000, 117–131. o. M. KISS 2000, 151–152. o. SZABÓ 2000, 32–56. o.

³ Lásd az egyházi vezetőkre nyitott személyi dossziékat: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.5. O-9041. Túróczy Zoltán; ÁBTL 3.1.5. O-9047. Bereczky Albert; ÁBTL 3.1.5. O-9150. Ravasz László; ÁBTL 3.1.5. O-9152. Győri Elemér.

forradalmi testületekben való tevékenységét leszámítva – aktívan nem vettek részt,⁴ az egyházak vezetésében azonban gyors személycserék történtek: az addigi lojális előljárók helyébe a korábbi vezetők kerültek vissza.⁵

A szabadságharc bukását követően a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven újjászerveződött állampárt az 1956. október 23-a előtti állapotok visszaállítását tűzte ki célul, és a konszolidációban elvárta a protestáns egyházak közreműködését is. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1957. március 5-ei ülésén elfogadott határozata az egyik legfontosabb problémának az egyházak feletti közvetlen hatalomgyakorlás kérdését jelölte meg (KÖBEL 2005, 128. o.). Ennek megfelelően született meg az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet (tvr.), melynek értelmében a református, valamint az evangélikus egyház vezető tisztségviselőinek (püspökök, egyházkerületi főgondnokok, egyetemes, illetve egyházkerületi felügyelők) kinevezéséhez és felmentéséhez az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása kellett.⁶ A Kádár-korszak egyházpolitikája a megszorítások ellenére is azon gondolat mentén haladt, miszerint ha már az egyházakat a Rákosi-rendszerben a kitartó próbálkozások ellenére sem sikerült megsemmisíteni, akkor most meg kell kísérelni felhasználni őket az állam, a párt érdekeinek érvényesítésére, nemzetközi helyzetének erősítésére, elfogadtatására (BALOGH 1997, 393–394. o.). Az MSZMP Politikai Bizottságának (PB) 1958. június 10-ei határozatában fogalmazódott meg a következő évtizedek egyházpolitikájának alaptézise, miszerint: „Mivel az egyházak a szocializmus körülményei között is hosszú ideig létezni fognak, szükséges a szocialista állam és a különböző egyházak közötti együttműködés.” (BALOGH–GERGELY 2005, 1003. o.) Az egyházakon belül egyre inkább az állammal együttműködni kész irányvonal került előtérbe, amit már az 1958. júniusi párthatározat is szorgalmazott.⁷ A PB-nek az egyházakkal szemben folytatandó politikáját az 1958. július 22-i határozata fogalmazta meg: „A klerikális reakció vallási köntösbe bújt politikai reakció, s ezért az ellene folyó harc politikai harc. A klerikális reakció a hívő embereket vallásos világnézetükön keresztül próbálja reakciós politikai befolyás alá vonni. A szocialista társadalmi rendszer és a klerikális reakció közötti ellentét, a dolgozó és a reakciós osztályok között levő osztályellentét – kibékíthetetlen, antagonisztikus jellegű. Ezért a klerikális reakció elleni harcot ugyanolyan politikai eszközökkel, módszerekkel folytatjuk, mint a szocialista állam bármely más politikai ellensége ellen. Nem szabad összekeverni a vallás mint világnézet elleni harc eszközeit, módszereit a klerikális reakció elleni harc módszereivel. Amíg a vallásos világnézet leküzdésében a felvilágosító és nevelőmunka eszközeit alkalmazzuk, addig a klerikális reakció ellen a politikai és adminisztratív harc minden eszközét igénybe vesszük.” (VASS–SÁGVÁRI 1973, 237. o.)

A korabeli jogszabályokat, rendelkezéseket be nem tartó egyházi személyekre gyorsan rásütötték a klerikális reakcióhoz tartozás bélyegét, ami lehetővé tette velük szemben a rendőrhatalom fellépését.⁸ Az 1956. évi 35. számú tvr. „az állam belső és külső biztonsága elleni bűncselekmények nyomozását a rendőrség hatáskörébe utalta” (CSEH 1999, 79. o.). Mivel a forradalom alatt az ÁVH-t feloszlatták, a politikai rendőrséget 1957-től az Országos Rendőr-főkapitányság keretei között Politikai Nyomozó Főosztály néven hozták újból létre. A Főosztályon belül 1957.

⁴ BARCZA 1999, 181–185. o. BÖRÖCZ 2006, 14–15. o.

⁵ BALOGH 1997, 391. o. FODORNÉ NAGY 2006, 100–102. o. CSERHÁTI et al. 2002, 59–62. o.

⁶ BALOGH–GERGELY 2005, 981–982. o. A hittudományi akadémiák rektori, dékáni, igazgatói és tanári, valamint az egyházi középiskolák igazgatói állásaira történő kinevezések esetében a művelődésügyi miniszter előzetes hozzájárulása volt szükséges. Uo. 982. o.

⁷ „A megüresedő püspöki és más vezető állásba *kizárólag* lojális egyházi emberek kerülhetnek.” BALOGH–GERGELY 2005, 1005. o.

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-150392/4. A klerikális reakció tevékenysége 1957-ben, 43–67. o. ÁBTL 4.1. A-3222. Tájékoztató a belső elhárítás vonalain 1960-ban realizált jelentősebb ügyekről, 2–18., 30–31. o. ÁBTL 4.1. A-1353/1. A BM III/III. Csoportfőnökség iratai (Feljegyzések ellenséges ideológiák és nézetek terjesztéséről) 1963–1968. Jelentés a belső ellenséges erők elleni harcról, 16–19. o. ÁBTL 4.1. A-3829/15. Geréb Sándor: A klerikális reakció helyzete és tevékenysége, 14–20. o. ÁBTL 4.1. A-3971. Tóth Ferenc: Ellenséges tevékenység egyházi területen, 9–13. o.

A hálózati személyek közül többen megtagadták az eddig végzett ügynöki munkát.¹³ Mindezek ellenére lassú növekedés figyelhető meg az egyházi vonalon foglalkoztatott hálózati személyek számában. 1957-ben az ügynökség létszámát bemutató statisztikai jelentésben az országos hálózat létszáma 10 958 fő volt, melyből 223 főt foglalkoztattak egyházi vonalon.¹⁴ Az 1958. évi statisztikai összesítés szerint a központi és a megyei állambiztonsági szervek által foglalkoztatott 13 649 hálózati személyből 312 fő „dolgozott” egyházi vonalon, közülük 294 volt egyházi személy.¹⁵ Két évvel később, az 1960-ban készült statisztikából kiderül, hogy a politikai rendőrség által nyilvántartott hálózat létszáma 13 637 fő, ebből 317 volt egyházi személy.¹⁶ Az 1969-es összesítések alapján az országos hálózat létszáma 12 046, az egyházi vonalon foglalkoztatott ügynöksége 611 főre nőtt.¹⁷ Tíz évvel később, az 1979-ben készült statisztikában olvasható, hogy a III. Főcsoportfőnökség központi és a rendőrkapitányságok állambiztonsági szerveinél foglalkoztatott hálózati személyek száma összesen 7 843 fő volt, melyből 453-an egyházi vonalon jelentettek.¹⁸ 1988-ban a BM országos ügynökségének létszámát bemutató statisztikai jelentés szerint már 504 főt foglalkoztattak egyházi vonalon a 8152 hálózati személyből.¹⁹ Mindebből kitűnik, hogy az országos hálózaton belül 1957 és 1988 között, tehát harminc év alatt az egyházi vonalon foglalkoztatott hálózati személyek számaránya 2,03 százalékról 6,18 százalékra nőtt.²⁰

Bár csekélynek tűnik ez az arányszám, más értékeket kapunk, ha a beszerzés után az egyházak vezető tisztségeibe eljutó hálózati személyek számát nézzük. 1958-ban a két evangélikus püspök közül az egyik,²¹ 1967-től kezdve mindkettő hálózati tevékenysége dokumentálható.²² A református egyházon belül 1959-ben egy,²³ 1979-ben három,²⁴ a rendszerváltás idején mind a négy püspöknek a megválasztását megelőző időszakban végzett hálózati munkája fennmaradt.²⁵ Az egyházi elhárítás tisztjei a kisegyházak tagjai között is találtak olyan beszerzésre alkalmas jelöltet, akiből később a hálózat tagjaként, részben az állambiztonság segítségével egyházi vezető lett.²⁶ Nehéz dokumentálni, hogy valaki főpapként még hálózati személy maradt volna, bár erre is akadt példa.²⁷ Vélelmezhetően az állambiztonság az ügynökként foglalkoztatott főpapok lelepleződésének elkerülése

¹³ Uo. 128. o. Az 1956. július 1-jei állapot szerint a központi és a megyei államvédelmi szerveknél összesen 30 855 főt tartottak nyilván, melyből 307 személyt foglalkoztattak egyházi vonalon. ÁBTL 1.11.10. Összesített statisztikák (országos) 1956. 27. d.

¹⁴ ÁBTL 1.11.10. Összesített statisztikák 1957. Országos hálózati összesítők. 1957. 27. d.

¹⁵ Uo.

¹⁶ ÁBTL 1.11.10. Összesített statisztikák 1960. Országos hálózati összesítők. 1960. 28. d.

¹⁷ ÁBTL 1.11.10. Összesített statisztikák 1969–70. Országos hálózati összesítők. 1969.

¹⁸ ÁBTL 1.11.10. Összesített statisztikák 1978–1981. Országos hálózati összesítők. 1979.

¹⁹ ÁBTL 1.11.10. Hálózati (éves, féléves) összesített hálózati statisztikák 1988. Összesített statisztika 1988.

²⁰ Az 1957 és 1988 közötti időszakra vonatkozóan felhasznált statisztikai adatok a hírszerzés által foglalkoztatott hálózat létszáma nélkül értendők. Sajnos a hálózati statisztikákból nem derül ki, hogy az egyházi elhárítás hány hálózati személyt foglalkoztatott protestáns vonalon.

²¹ ÁBTL 3.1.2. M-32401. „Pécsi”.

²² ÁBTL 3.1.2. M-32401. „Pécsi”; ÁBTL 3.1.2. M-32404. „Szamosi László”; ÁBTL 3.1.2. M-41832. „Egresi”.

²³ ÁBTL 3.1.2. M-29608. „Szatmári”.

²⁴ ÁBTL 3.1.2. M-35964. „Keresztési Péter”; ÁBTL 3.1.2. M-29600. „Tolnai Lajos”; ÁBTL 3.1.2. M-40917 „Zempléni”.

²⁵ „Keresztési Péter”, „Tolnai Lajos” és „Zempléni” fedőnevű ügynökök mellett „Rajnai” fedőnevű ügynök végzett hálózati munkát. ÁBTL 3.1.2. M-41622. „Rajnai”.

²⁶ ÁBTL 3.1.2. M-40918/11. „Szaniszló Pál”.

²⁷ ÁBTL 3.1.2. M-32401. „Pécsi”; ÁBTL 3.1.2. M-29608. „Szatmári”; ÁBTL 3.1.2. M-40917 „Zempléni”.

végezt inkább a hálózatból való kizárásuk mellett döntött, és társadalmi kapcsolatuként²⁸ foglalkoztatta őket.²⁹ Ezek az adatok az állambiztonság hálózatépítő munkájának sikerét, az ügynökök vezetésének, képzésének és nevelésének eredményességét mutatják.

A BM II/5–c alosztály a protestáns egyházakkal kapcsolatban az operatív helyzetet elemezve tervek készített pozícióinak javítására, a párt egyházpolitikai irányvonalának érvényre juttatására. Az alosztály 1957. július 5-ei



Káldy Zoltán püspök a Deák téri templom szószékén

jelentésében értékelte a református egyházi reakcióval szembeni elhárítás során alkalmazott hálózati munkát. Ebben megállapították, hogy „Az állambiztonsági [sic!] operatív munkánk során elértük, hogy a ref. egyház vezető szervében komoly hálózattal rendelkezünk, akiken keresztül a vezetés állami részről biztosított. Az alsóbb kategória és egyházközösségek ezzel szemben ellenőrzés nélkül tevékenykednek, melynek átfogása központilag nem volt lehetséges.³⁰ A felmerülő ellenséges tevékenységek operatív feldolgozását felsőbb kategóriában foglalkoztatott ügynökünk segítségével végeztük, mely a támadó elhárítás szempontjából a jövőre nézve nem lehet követendő út.”³¹

Egy alig több mint három héttel későbbi, 1957. július 29-ére datált, Bakonyi Lajos rendőr őrnagy által jegyzett dokumentum, amely a református egyház vonalán végzett eddigi operatív munkát értékelte, felvázolta, hogy milyen irányokban szükséges a hálózatépítés. Bakonyi kiemelte: „A központi alosztály vonalas elv³² alapján az egyház szervezeti felépítésének megfelelően igyekezett a kategóriát átfogni, és ennek megfelelően építette hálózatát. A püspöki karban az elmúlt időben 2 hálózati személlyel rendelkezünk, mely az irányításhoz és felderítéshez elegendő volt. Jelenleg e téren 1 hálózati személlyel rendelkezünk, 2 személynek a kiválasztása,

tanulmányozása folyamatban van, beszerzésükre a későbbiekben teszünk javaslatot.”³³ Az eredmények mellett Bakonyi jelezte, hogy a hatékonyabb állambiztonsági működés érdekében centralizálni kellene az irányítást. Sok

²⁸ Társadalmi kapcsolat: „Társadalmi kapcsolatnak nevezzük azt a szocializmushoz hű személyt, aki felkérésre vagy önként folyamatosan segíti, tájékoztatja az állambiztonsági szerveket.” ÁBTL 4.1. A-3036. 183. o.

²⁹ A „Pécsi” fedőnevű ügynököt magas tisztségei (tagja volt több nemzetközi egyházi szervezet vezetőségének, a Hazafias Népfront Országos Elnökségének és a Béke Világtanácsnak), valamint országgyűlési képviselővé történt megválasztása miatt kérelmére 1971-től a BM III/III–1–c alosztálya társadalmi kapcsolatuként foglalkoztatta. ÁBTL 3.1.2. M-32401/3. 387. o. Összefoglaló jelentés „Pécsi” fn. [fedőnevű – V. G.] ügynök munkájáról, 1971. április 27.

³⁰ Ennek indoka, hogy a református egyház szervezeti felépítése – szemben a katolikussal – nem hierarchikus. A megyei állambiztonsági szervek a hatékony ellenőrzés megvalósítását az esperesek közötti beszerzésre alkalmas személyek keresésével próbálták elérni.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-13586/2. Református egyház belső helyzetéről és tevékenységéről, 1957. július 5. 17. o.

³² Vonalas elv: az állambiztonsági munkának az a szervezési rendszere, amikor az ellenséges tevékenység speciális jellegének, sajátosságainak figyelembevételével szervezik az operatív egységeket (alosztály, csoport vagy operatív tiszte) az adott vonalon folytatott ellenséges tevékenység felderítésére és leleplezésére. ÁBTL 4.1. A-3036. *Állambiztonsági értelmező szótár*, 200. o.

³³ ÁBTL 3.1.5. O-13586/1. A ref. egyház operatív helyzetéről, 1957. július 29. 13. o.

esetben az illetékes megyei osztályok csak késve vagy egyáltalán nem értesültek az Állami Egyházügyi Hivatalban vagy a BM II/5–c alosztályon hozott döntésekről, így a helyi operatív beosztottaik sem kaptak megfelelő eligazítást. Ez természetesen gátolta az eredményes munkavégzést. Bakonyi a hálózatépítésnél tapasztalható hiányosságokat és az új irányvonalakat is felvázolta. Szerinte a megyei alosztályok azért nem rendelkeznek elég-séges információval az ellenséges egyházi tevékenységről, mert vagy nem, vagy csak csekély számú ügynökséggel rendelkeznek. Ezért az a véleménye, hogy a megyei alosztályok „az elhárítást és felderítést az egyházközösségekben végezzék, erre rendezkedjenek be. Tapasztalatból tudjuk, hogy a felső egyházi vezetés lojális magatartásánál fogva elszigetelt, az ellenséges munkáról, melyek a gyülekezetekben folynak, nem bírnak tudomással, így e tekintetben rájuk nem lehet számítani.”³⁴

Bakonyi a központi alosztály feladatát is világosan megfogalmazta jelentésében, jelezve az eddigi munkával kapcsolatos kritikákat is: „Az irányító szervekbe történt beépülés eredményessége mellett több fontos területnek az ellenőrzését elmulasztottuk, és így a reakciónak lehetősége volt a háttérből folytatott aknamunkára. Mivel az egyházon belüli ellenséges munkának fő irányítói és szervezői a budapesti egyházkerületnél vannak elhelyezkedve, így szükséges minden egyes területnek az átfogása, ahol ellenséges elemek húzódnak meg. Elsősorban a könyvtárakat és levéltárakat kell hálózati ellenőrzés alá vonni, mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy ezeket a helyeket nemcsak egyházi, hanem polgári személyek is gyakran felkeresik, ahol zavartalanul folytathatnak eszmecseréket. Ezekben a helyeken az elmúlt időben is tartottak titkos összejöveteleket ifjúsági és egyéb egyházi missziós munka tárgyalása címén. A másik ilyen terület az egyházi sajtó, ahol szintén nem rendelkezünk hálózattal. Annak ellenére, hogy a megjelenő lapok nem térnek el a megengedett politikai irányvonalától, a szerkesztőségben és a munkatársi garnitúrában nagyszámú ellenséges elem foglal helyet, akik [...] gyűjtőpontot képeznek az egyes egyházi személyek államellenes hangulatának kialakításában, valamint az ellenséges propaganda és rémhírek terjesztésében.”³⁵ Bakonyi jelentésében a fent említett elhárítási területekre két-három fő beszervezését tartotta szükségesnek. További célterületként jelölte meg, ahol beszervezésre alkalmas jelölteket kell keresni: a református egyetemes konventet,³⁶ a teológia tanári karát és az ökumenikus bizottságot.³⁷ Az állambiztonság nemcsak a hazai protestáns központokban, hanem a nemzetközi egyházi szervezetekben is kereste azokat a személyeket, akiket ügynöki hálózatába bevonva rajtuk keresztül megoldhatta az információszerzés kérdését.³⁸ Bakonyi szerint ennek megvalósítása úgy képzelhető el, hogy „a magyar ref. [református – V. G.] egyház állandó képviselőt küld az EVT-be,³⁹ saját ügyének intézésére. A képviselőt

³⁴ Uo. 14. o.

³⁵ Uo.

³⁶ A Magyarországi Református Egyházban a zsinatok közötti időszakban az egyházkerületek ügyeit intéző testület.

³⁷ Magyar Ökumenikus Bizottság: a hivatalosan még meg nem alakult, de már működő Egyházak Világtanácsa (EVT) tevékenységében fontos feladatként jelölte meg a háborútól sújtott országok elszegényedett egyházainak támogatását. E célból bizottságokat hoztak létre, melyek közül 1943-ban alakult meg a Magyarországi Ökumenikus Bizottság az evangélikus és a református egyház részvételével. 1945-ben állították fel az újjáépítési bizottságot, melynek tagja lett az előbbieket mellett a baptista, a görögkeleti, a metodista, az unitárius egyház és az Údvhadsereg. Feladata az EVT által küldött segélyek szétosztása volt. 1947-ben újjáalakult Magyar Ökumenikus Bizottság néven változatlan feladatkörrel.

³⁸ ÁBTL 4.1. A-1353/1. A BM III/III. Csoportfőnökség iratai (Feljegyzések ellenséges ideológiák és nézetek terjesztéséről) 1963–1968. Jelentés a belső ellenséges erők elleni harcról, 26. o.

³⁹ Egyházak Világtanácsa: a két világháború között kibontakozó protestáns ökumenikus mozgalmak céljaként megvalósult a keresztény–keresztyén (protestáns, anglikán és ortodox) egyházakat egyesítő világszervezet. 1948-ban alakult meg Amszterdamban,

elfogadását, illetve ennek előkészítését hálózati úton keresztül valósítjuk meg, és a kiválasztásnál figyelemmel legyünk az állami és az operatív érdekekre.⁴⁰

Bakonyi Lajos jelentése végén megállapította: „A támadólagos operatív elhárítás viteléhez hálózatunk összetételén változtatni kell, és újabb beszervezések végrehajtása szükséges. Az eredmények ellenére is meg kell állapítani, hogy hálózati felderítésünk és ebből fakadó elhárító munkánk szűk keretek között mozgott, kizárólag felső szinten egy bizonyos kategórián belül. A támadólagos elhárítás egyik feltétele, hogy az ellenség terveivel akár belföldről, akár külföldről irányulnak a rendszerünk ellen, időben értesüljünk, hogy a szükséges operatív intézkedéseket megteheszük. Ezeket célozzák a fenti javaslatok, melyeknek végrehajtásával hálózati munkánkat külföld irányába is ki tudjuk szélesíteni.”⁴¹

Egy 1963-ban megjelent állambiztonsági tankönyv hét nagy célterületet határozott meg az egyházi elhárítás tisztjei számára, melyekben hálózattal kellett rendelkezniük.⁴² Az első az egyházak felső vezetése, a püspökök, a püspöki aulák figyelése volt. Ez nemcsak az ellenséges tevékenység felderítését szolgálta, hanem az egyházi vezetők hangulatának feltérképezése mellett befolyásolási lehetőséget adott arra is, hogy pozitív politikai állásfoglalásokra is rábírják őket. A második a teológiák tanári karából és a hallgatók közül, a harmadik az egyházi sajtó területén dolgozók köréből történő beszerzés volt. A negyedik célterület, ahol hálózati személynek alkalmas jelöltek kerestek, a nyugati egyházi központokkal kapcsolatban álló szervezetek voltak. Természetesen a szerzetesrendek sem kerülhették el az állambiztonság éber figyelmét. Az ötödik és hatodik irányvonal a legálisan, illetve illegálisan működő rendek soraiba való hálózati beépülés volt. A hetedik célterület a határok mentén, azok közül is elsősorban a nyugati határ közelében lévő plébániák voltak. Az ott működő egyházi személyeken keresztül próbálták az emigrációval való kapcsolatokat jobban ellenőrizni. Ebből a felsorolásból is érzékelhető, hogy az állambiztonság igyekezett szinte a teljes egyházi szervezetet ügynöki hálózattal átfogni.

A meghatározott elveket azonban nem mindig sikerült megvalósítani. A három protestáns teológia operatív ellenőrzését csak 1965 őszén kezdte el az egyházi elhárítás, azonban 1966-ra már sikerült a tanári karokból négy személyt a hálózatba beszervezni. 1966-ban protestáns vonalon országosan 52 református és 26 evangélikus ügynökkel rendelkezett az állambiztonság. Közülük nagyjából a fele volt, akiket megbízhatónak minősítettek, s a pártállam egyházpolitikáját képviselték nemcsak itthon, hanem a nemzetközi szervezetekben is.⁴³ A hazai területen dolgozó egyházi elhárítás együttműködött a hírszerzéssel annak érdekében, hogy hálózati úton feltérképezhessék a magyarországi egyházi személyeknek a Vatikán és más nemzetközi szervezetek (például a Keresztýen Békekonferencia, az Egyházak Világtanácsa, az

központja Genfben található. A római katolikus egyház nem csatlakozott az EVT-hez.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-13586/1. A ref. egyház operatív helyzetéről, 1957. július 29. 18. o.

⁴¹ Uo.

⁴² ÁBTL 4.1. A-3794. BERÉNYI 1963, 48–50. o.

⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-13586/1. A Protestáns egyházon belül elhelyezkedő illegális erők harca, iránya, hatása és további feladataink, 1966. október 12. 202–203., 211. o.

Európai Egyházak Konferenciája, a Lutheránus Világszövetség, a Református Világszövetség) felé meglévő kapcsolatrendszerait, és ezen keresztül segítsék elő a hírszerzési feladatok mellett az ország kül- és egyházpolitikájának érvényesülését.⁴⁴ Ehhez természetesen szükség volt a hálózati munka minőségének folyamatos javítására és az ügynökjelöltek lehetőség szerinti leggondosabb kiválasztására. A 1970-es évektől az egyre nagyobb teret nyerő lojális egyházi vezetés támogatása mellett az állambiztonság figyelmét az egyházakon belüli ellenzék, az ifjúság nevelésével foglalkozó egyházi személyek, csoportok kötötték le. A beszervezett hálózati személyeket is e körök felderítésére, tevékenységük ellehetetlenítésére kívánták felhasználni.⁴⁵ Az 1980-as években ez a tendencia folytatódott. A jelentések továbbra is ugyanazokat a célokat fogalmazták meg elhárítási feladatként,⁴⁶ melyeket már a hatvanas években is papírra vetettek.⁴⁷ Az éves munkatervekben jól nyomon követhető, hogy az egyházpolitikával kapcsolatos párthatározatok⁴⁸ végrehajtásában az állambiztonság számára milyen feladatokat határoztak meg: „...akadályozzuk az állam és az egyház viszonyát rontó reakciós törekvéseket, az egyházon belüli szakadár tevékenységet, elősegítjük a lojális erők szerepének növekedését”.⁴⁹



Ottlyk Ernő püspök ígét hirdet az Evangélikus Teológiai Akadémia tanévzáró istentiszteletén (1980)

A nyolcvanas évek közepétől kezdve új elem jelent meg a BM III. Főcsoportfőnökség éves munkaterveiben az egyházi elhárítás vonalán megemlített célok között: „A belső ellenséges ellenzéki személyek és csoportok elleni aktív állambiztonsági intézkedéseinket [...] a különböző reakciós egyházi erők, valamint más ellenséges ellenzéki csoportok közötti akciótörekvés, összefogás akadályozására [...] összpontosítjuk.”⁵⁰ Az állambiztonság felismerte, nem szabad megengednie, hogy a kialakuló ellenzéki csoportosulások és az egyházak között olyan kapcsolat jöjjön létre, mely egymást erősítve a rendszer stabilitását ingathatná meg. Ezért újból és újból megoldandó kérdésként szerepelt az éves munkatervekben, hogy „a politikai prevenció elősegítésével és operatív intézkedésekkel akadályozzuk, hogy az egyházi reakció a hazai egyházakat ellenséges

⁴⁴ ÁBTL 4.1. A-3967. PEÁGICS–RADNAI 1986, 138. o.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O.-13586/7. 195–197. o. Jelentés szektás-szakadár tevékenység élénküléséről, 1978. január 20. ÁBTL 3.1.5. O.-13586/7. 217–219. o. Jelentés Németh Géza „F” dossziés személyről, 1978. március 15.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O.-13586/8. 297–320. o. Összefoglaló jelentés a történelmi protestáns egyházi reakció elhárítási vonal 1982-ben végzett munkájáról, 1982. október 22.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O.-13586/4. 328–342. o. A protestáns egyházak fedése alatt folyó ellenséges tevékenység iránya, kiterjedése, a részt vevő személyek befolyásának mértéke. E kérdéssel kapcsolatos feladatok. 1963. február 14.

⁴⁸ KÖBEL 2005, 139–142. o.

⁴⁹ ÁBTL 1.11.1. 45-198/1981. 7. o.

⁵⁰ ÁBTL 1.11.1. 45-198/1985. 12–13. o.

társadalmi erővé változtassa, együttműködést alakítson ki az ellenzéki csoportosulásokkal”;⁵¹ „törekszünk arra, hogy az egyházi reakció, az egyházon belüli ellenzéki-ellenséges erők ne tudják megzavarni a párt és a kormány társadalmi, gazdasági kibontakozási programjának megvalósítását, illetve ne tudják megakadályozni a cselekvési programhoz szükséges nemzeti egység megteremtését, hogy az egyházi reakció elleni harc továbbra is egyházi kereteken belül maradjon.”⁵² Azonban az egyházi elhárítás az 1980-as évek végén nem tudott mit kezdeni a meginduló változásokkal. Az operatív tiszteket a titkos szolgálatokon belül a saját jövőjük érdekelté, az, hogy a politika mit szándékozik velük tenni. Ebben nyilvánvaló ütőkártya lehetett a számukra sorsuk alakításában az általuk foglalkoztatott hálózati személyek esetleges későbbi közéleti szerepvállalása, valamint a most még tőlük kapható információk súlya. Horváth József rendőr vezérőrnagy, a BM III/III. Csoportfőnökség vezetője egy, az egyházi elhárítás tisztjei számára 1989. június 13-án tartott értekezleten a jövőre nézve a következőket fogalmazta meg: „Az alaphelyzet, amit látni kell, az, hogy az osztály funkcióira, helyére más szerv nem pályázik, és más szervvel nem is lehet helyettesíteni. Nem olyan, mint az ÁEH, hogy meg lehet szüntetni, helyette más szervet létrehozni, lehet más profilt adni. Számunkra a speciális szolgálati jelleg meghatározó marad. Lehet az elnevezést, a felügyeletet változtatni, lehet és kell a stílust, a módszert, a fő irányokat újragondolni a munkában, de maga a szervezet és az itt meglévő értékes emberanyag nem helyettesíthető semmi mással.”⁵³

A csoportfőnök beszédében jelezte, megszűnik az a fajta beleszólási lehetőség az egyházak életébe, amely eddig az egyházi reakciót elhárító osztálynak megvolt, ezért az állománynak ezután a következő két fontos dologra kell a figyelmét elsősorban fordítania: egyrészt gyűjtsenek adatokat arról, hogy az egyházak milyen politikai irányba akarnak elmozdulni, másrészt próbálják megakadályozni, hogy alkotmányellenes mozgalmak, törvényellenesen működő csoportok bázisaivá válhassanak. Ennek megvalósításában Horváth kiemelte a hálózat szerepét: „Mindez azt is jelenti, hogy a hálózati munkára még fokozottabb gondot kell fordítani. A megnyert hálózati személyekkel olyanfajta emberi viszony kialakítására kell törekedni, amelyben világossá tesszük, hogy mi az egyházak életébe nem akarunk kívülről beavatkozni, hanem az egyházak vezetésénél szeretnénk olyan helyzetet elérni, hogy a kölcsönös érdekeltég és megbecsülés alapján összehangolt lépéseket tehesünk a békés átmenet biztosítása érdekében.”⁵⁴ Mindez 1989 júniusában, alig több mint négy hónappal a köztársaság kikiáltása előtt hangzott el.

Hivatkozott művek

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Szikra Nyomda, Budapest, 1951.

Állambiztonsági értelmező szótár. Összeáll. Gergely Attila. Budapest, 1980.

BALOGH Margit 1997. Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In *Magyarország a XX. században.* Főszerk. Kollega Tarsoly István. II. kötet. Babits Kiadó, Szekszárd.

⁵¹ ÁBTL 1.11.1. 45-198/1987. 12–13. o.

⁵² ÁBTL 1.11.1. 45-198/1988. 12. o.

⁵³ ÁBTL 1.11.1. 45-73/3/43/1989. 2. o.

⁵⁴ ÁBTL 1.11.1. 45-73/3/43/1989. 4. o.

- BALOGH Margit – GERGELY Jenő 2005. *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. 2. köt. História Alapítvány – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- BARCZA József 1999. Egyházunk az 1956. évi forradalom idején és Ravasz László jelentősége. In: *A Magyarországi Református Egyház története, 1918–1990*. Szerk. Barcza József – Dienes Dénes. Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak. 181–185. o.
- BERÉNYI István 1963. A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen. Budapest.
- BÖRÖCZ Enikő 2006. A Magyarországi Evangélikus Egyház – 1956 „proponált haszonélvezője” és az Ordass-ügy. In: „Együtt az ország népével”. *Evangélikusok 1956-ban*. Szerk. Zászkaliczky Zsuzsanna. Luther Kiadó, Budapest. 9–20. o.
- CSEH Gergő Bendegúz 1999. A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlatja, 1945–1990. In: *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999*. Szerk. Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest. 73–89. o.
- CSERHÁTI Péter et al. (szerk.) 2002. *Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971)*. 1. köt. *Életút és dokumentumok*. Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Budapest.
- FODORNÉ NAGY Sarolta 2006. *Történelmi lecke. A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre*. Dunamelléki Református Egyházkerület, Budapest–Nagykőrös.
- GYARMATI György 2000. Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... In: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerk. Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest. 117–131. o.
- KÖBEL Szilvia 2005. „Oszd meg és uralkodj!” *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- M. KISS Sándor 2000. Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953. In: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerk. Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest. 151–152. o.
- PEÁGICS Ede – RADNAI Sándor 1986. Az állambiztonsági szolgálat vezetése és irányítása. Budapest.
- SZABÓ Csaba (szerk., bev.) 2000. *Egyházügyi hangulatjelentések 1951, 1953*. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- TOMKA Ferenc 2005. *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügyökökérdés*. Szent István Társulat, Budapest.
- VASS Henrik – SÁGVÁRI Ágnes (szerk.) 1973. *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–62*. 2., bőv. kiad. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- VÖRÖS Géza 2010. Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerk. Bánkuti Gábor – Gyarmati György. ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 286–295. o.

Vörös Géza az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán szerzett történelem-levéltár-muzeológia szakos diplomát. Jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában dolgozik, tagja a Fehér Hollók munkacsoportnak. Magyarország 20. századi történelmével, kiemelten a kommunista hatalom által korlátozott vallásszabadság és a szocializmusban élő egyház problémájával foglalkozik.

